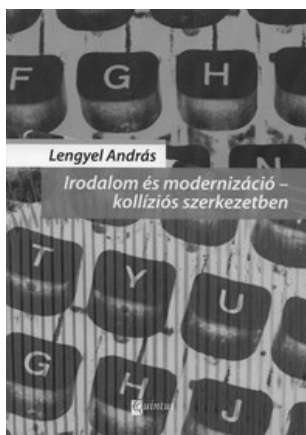

MÓRO CZ GÁBOR

Mélyfúrások az irodalom- szociológia mezején

LENGYEL ANDRÁS: IRODALOM ÉS MODERNIZÁCIÓ –
KOLLÍZIÓS SZERKEZETBEN

Quintus Kiadó
Szeged, 2017
338 oldal, 3990 Ft

Lengyel András legújabb, *Irodalom és modernizáció – kollíziós szerkezetben* címmel megjelentetett terjedelmes tanulmánykötete zavarba ejtő olvasmány. Meghökkenítő és – nem túlzás kimondani – lenyűgöző az az enciklopédikus tudás, amely a több mint négy és fél évtizede bölcsész-kutatóként tevékenykedő szerző sajátja. Lengyel a kortárs irodalomtörténészeknek ahhoz a nem túl népes csoportjához tartozik, akik filológusként, művelődés- és eszmetörténészként egyaránt kiemelkedő szakmai eredményeket képesek felmutatni. De Lengyel sokoldalú felkészültsége nem merül ki ennyiben: a pszichológia, a szociálpszichológia, a szociológia, valamint a kommunikációelmélet tereimében egyaránt széles körű ismeretekkel rendelkezik. Nem volna jogosulatlan humán polihisztornak nevezni – ha e fogalomhoz napjainkban nem társulna pejoratív és ironikus mellézköngye. Ezért fogalmazzunk inkább úgy: az interdiszciplináris megközelítések iránt messzemenően fogékony irodalomtörténészről van szó, akinek az érdeklődése évek, évtizedek múltával sem szűkült le egy kisebb, jól körülhatárolható szakterületre.

A kötet – Lengyel legtöbb munkájához hasonlóan – a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeinek kultúrtörténetét idézi fel. Szám szerint húsz, változatos tematikájú és műfajú írást foglal magában, amelyek között elméleti vonatkozásban jól megalapozott, nagyobb gondolati ívű, társadalom- és írástörténeti szempontokat sikeresen ötvöző szak tanulmányt (*Az oralitásból az írásbeliség felé. A magyar parasztság kommunikáció-technológiai félfordulatáról*), pszichobiográfia-töredékeknek is nevezhető pályakép-fejezetet (*Az ifjú sansculotte. Storfer Adolf József indulásáról*), egzakt, empirikus kutatómunkára épülő irodalomstatisztikai dolgozatot (*A Nyugat munkatársi gárdájának összetétele [1908–1910]*) éppúgy találhatunk, mint kommentár jellegű műelemző esz-

szét (*Balázs Béla nyugat-európai „Úti levelei” [1911–12]*), oknyomozónak szánt, vitriolos hangvételű emlékezetpolitikai vitairatot (*A „tizedeltető” Lukács György. Egy politikai folklor-szűzsé történeti háttéréhez*) vagy egy, az átlagosnál igényesebb és hosszabb terjedelmű recenziót (*Napló-írás – „saját jogon”. Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni Naplójáról [1935–1946]*).

A könyv tehát – szerkezetét tekintve – a szó szigorú értelmében véve nem egységes. Mégis van két fontos rendező elve: az egyik eredendően módszertani, a másik tartalmi jellegű.

Kezdjük az előbbivel. A Lengyel András által hosszabb ideje következetesen képviselt irodalomszociológiai megközelítés folyamatosan jelen van a kötet írásaiban. A szerző az irodalom problémáit sohasem csak a belterjes esztétikum szintjén vizsgálja. Nem hajlandó mellőzni a külső valóságreferenciát; az általa bemutatott alkotókat, műveket és irodalmi (illetve tágabb értelemben: kulturális) jelenségeket mindig társadalomtörténeti relációban tárgyalja. Ez a metodika egyfelől üdvözlendő, amennyiben szakít az egyes posztmodern poétikákra jellemző, dogmatikusan „szövegközpontú” megközelítési módokkal (amelyek a nagyobb léptékű értelmezések tilalmával éppen az általuk fetiszizált „irodalmi szöveg” komplexebb megértését lehetetlenítik el). Másfelől – szemléletté kristályosodva – veszélyeket is rejt magában: ha nem párosul erős önreflexivitással és intellektuális józansággal, túlzott jelentőséget tulajdoníthat egy adott társadalom „belső mozgásainak” (ahelyett, hogy a kultúra világának sajátos erőviszonyait próbálná feltárni egy szélesebb, szociológiai vonatkozású összefüggésrendszerben). Ennek következtében pedig könnyen rehabilitálhatja az osztály alapú gondolkodást, illetve annak esztétikai alkalmazását, vagyis marxizálásba csúszhat át (s így visszahozhat egy olyan paradigmát, amelyet a posztmodern irodalomtudomány korábban már meghaladni vélt).

A könyv másik, tartalmi értelemben vett rendező elve – ahogyan azt a kissé körülményeskedő címadás is egyértelművé teszi – a modernizáció fogalma, amelyet egy több mint negyed évszázaddal ezelőtt írt tanulmányában a következőképpen definiált Lengyel András: „A modernizáció lényege éppen az, hogy bizonyos, nem hatékony magatartásokat, élet- és munkastílust, irányultságot – a váltás traumáját is vállalva – fölváltja egy hatékonyabb.” (*Németh László Shylock-metaforája*, első megjelenés: Valóság, 1991/8.) Semmi sem utal arra, hogy ezt a racionalista, evolucionista és utilitarista ihletésű, frappáns, bár kissé formalisztikus meghatározást a szerző azóta radikálisan felülvizsgálta volna, így az idézett mondat a mostani könyv értelmezője számára is fontos támpontként szolgálhat.

A kötet írásai a modernizáció különböző megnyilvánulási formáit elemzik – olykor egymástól meglehetősen távol eső kontextusokban, de többnyire nem terjeszkedve túl az adott történelmi korszak határain (a későbbi korokra való távlatosabb kitekintést több szövegben is aktualizáló kiszólások „helyettesítik”). Lengyel András változatos anyagon demonstrálja problémaérzékenységét és szintetizáló látásmódját – legyen szó akár a parasztpolgárosodás folyamatának elindulásáról, a nagyvárosi létmódhoz kapcsolódó mentális struktúrák formálódásáról, az írott sajtó társadalmi befolyásának növekedéséről vagy az írás kultúráját dramái módon átalakító technikai eszköz, az írógép használatának elterjedéséről. De a szocializmus, az agrárszocializmus, a harcok antiklerikalizmus, a pszichoanalitikus iskola vagy éppen a századelő Magyarországon csak hírből ismert német Naktkultur mozgalom „alternatív” eszméinek térhódításáról is pontos és érzékletes képet kapunk a könyv lapjain.

Lengyel András viszonya a modernizációhoz meglehetősen összetett: jórészt afirmatív-nak nevezhető, ám ez az afirmáció nem töretlen, nem ellenérzések nélküli. A tanulmányíró a

látványos civilizációs eredményeket produkáló nyugat-európai típusú modernizációról általában elismerően nyilatkozik, hazai változatával pedig éppen azért elégedetlen, mert az – a nyugattól jelentősen eltérő magyar társadalomfejlődés következtében – viszonylag lassan bontakozott ki és féloldalas maradt. Pozitívan értékeli, hogy a (gazdasági alapú) modernizáció magától értetődően együtt járt egy olyan, önmagát túlélő közösségi rend felbomlásával, amely a születés által meghatározott, organikusnak vélt társadalmi egyenlőtlenségek minden áron való fenntartására épült. A társadalmi mobilizáció intézményes biztosítását fontos modernizációs vívmányként tartja számon. Ez egyenesen következik markánsan baloldali világképéből, amelynek lényege az alsóbb, illetve marginalizált társadalmi csoportokhoz tartozók perspektívájával való nagymértékű azonosulás. Igaz, a 19. század végi, 20. század eleji modernizáció hajtóerejeként felfogható – általa kissé vészjóslóan „késeinek” nevezett – kapitalizmus új egyenlőtlenségeket kitermelő (és a kultúra szférájában gyakran a „minőség-elv” érvényesülése ellenében ható) gyakorlatára már komoly fenntartásokkal tekint.

Bonyolítja e képletet, hogy a szerző baloldali világképe olykor konzervatív színezetű eszmei tartalmakkal egészül ki (néhány, politikai vagy politikatörténeti vonatkozásban kevésbé releváns szöveghely tanúsága alapján állítom ezt). Készséggel elismeri például, hogy a tradicionális paraszti életformának komoly értékei is voltak, amelyek azután a modernizáció során szükségszerűen veszendőbe mentek, s hogy ez az átalakulási folyamat nem jelentett *minden téren* valódi társadalmi haladást. Ahogyan ő fogalmaz: „Ennek a paraszttársadalomnak [...] számos nagy előnye volt a modern ipari társadalmakhoz képest. [...] A paraszttársadalom, minden szűkössége ellenére, a realitások társadalma, nem szakad el valóságos kondíciótól [sic], nem válik üres űrben lebegővé, [...] a vágyakat és a realitást nem keveri, mert nem keverheti össze. [...] Szigorú, nehéz élet ez, s a »modern« individuum differenciált érzelmi és tapasztalati struktúráihoz mérten, alapformákra redukált, pallérozatlan, »unalmas«. [...] Preindividuális világ ez, szűkös, de stabil. S nem utolsósorban: öntörvényű világ, de törvényei, bármilyen szigorúak és korlátozóak, az emberi élet nagy, természeti realitáit tükrözik. Idealizálni nehéz lenne, s e társadalmat csak egy ócska, »népi« (értsd: »úri«, népámító) romantika tünteti föl problémátlannak, de lenézni vagy megvetni merő korlátoltság.” (*Az oralitásból az írásbeliség felé. A magyar parasztság kommunikáció-technológiai félfordulatáról*)

Konzervativizmusára Balázs Béla-tanulmányában is találhatunk példát: előbb részletezően bemutatja, hogyan népszerűsítette Balázs – több mint száz évvel ezelőtt, az 1910-es évek elején! – a meztelen vagy jelentéktelen számú ruhadarabbal fedett test felszabadítását hirdető Naktkultur mozgalmat (amelynek programjait maga is látogatta svájci tartózkodása során). Majd a következő, kérlelhetetlenül szigorú és elidegenítő hatású mondatokkal kommentálja az *Úti levelek* szerzőjének lelkesült tirádáit: „amit [Balázs Béla] a mozgalom ideológiájából, érvként, átvett, abban sok igazság is van. De az egész, úgy ahogy van, őszintétlen, képmutató és »fedésben« mozgó. Az egész mozgalom, ma már egyértelműen fölismerhető, a libidó korlátlan érvényesítésének, a mindennapi élet átszexualizálásának fedőideológiája” (*Balázs Béla nyugat-európai „Úti levelei”*). Ezen a ponton Lengyel András állásfoglalása meglepően közel kerül egyes modern kori konzervatív (vagy neokonzervatív) gondolkodók, közírók – liberális oldalról élesen elutasított – kultúrkritikus megnyilvánulásaihoz.

Kétségtelen, hogy a szerző kevésbé leplezett világnézeti szituáltsága időnként erősen ideologikus töltetűvé teszi írásait. Elfogultságai, alig vagy egyáltalán nem árnyalt, politikai alapú rokon- és ellenszenvei nem egy esetben az elemzői igény ellenében hatnak (jóllehet az érvelő

beszédmod még ezeken a szöveghelyeken is többé-kevésbé intakt marad). Minderre talán a leglátványosabb példa a paraszti írásbeliségről szóló, fent már idézett – máskülönben számos mértéktartó megállapítást tartalmazó – tanulmányának alábbi részlete: „[...] a parasztyerekek közép- és felsőfokú iskolákba kerülése 1945-ig mindig nagyon korlátozott maradt. S a tovább tanulni tudók szignifikáns hányada is papi pályára került (a 20. század elején a hittudományi főiskolák hallgatóinak 30%-a volt paraszti eredetű!), ami legjobb esetben is kontraproduktív kulturális fejleményként értelmezhető. A klérus paraszti sorból való kiküldése magának a paraszttársadalomnak a megregulázásához járult hozzá. [...] Nem modernizálta, hanem ellenkezőleg, belefagyasztotta e társadalmat a maga immár rossz s nem igazán hatékony struktúráiba, miközben igazolta és erősítette alávetettségüket. Mindezt természetesen a »hagyomány« spirituális főnntartása és erősítése ürügyén, de a *belenyugvás* (s nem a változtatni akarás) attitűdjét erősítve.” (*Az oralitásból az írásbeliség felé*)

Lengyel András gondolatmenete mögött itt nyilvánvalóan az a túláltalánosító, bonyolult összefüggéseket erősen leegyszerűsítő (marxista vagy nietzscheánus reminiscenciákat idéző) előfeltevés áll, mely szerint a vallás – legalábbis a modern időkben – „a nép ópiuma”, a történeti egyházak intézményrendszerét képviselő személyek pedig *ab ovo* „reakcióso”, az „állagőrző konzervativizmus” megtestesítői. (Ez alapján nem kelthet meglepetést, hogy e tanulmány még utalások szintjén sem világít rá a keresztényszocializmus történelmi jelentőségére, konkrétan: a keresztény- és agrárszocialista törekvések összefonódására a 20. század első évtizedeiben.)

A negatív példák – vagyis a szerző feltűnő aránytévesztései – közé sorolható az is, hogy Lengyel egyoldalúan felértékeli, sőt: kritikátlanul eszményíti Ady rendkívül vegyes színvonalú – gyakran zavaros gondolatvilágot tükröző, dagályos retorikai fordulatokban és durván személyeskedő szólásokban bővelkedő – publicisztikáját (*A „viharágú” szava. Ady publicisztikájáról, dióhéjban*). S ide tartozik az 1919-es kommün idején a komisszár szereptől sem visszariadó – azt életútinterjúja tanúsága szerint önként vállaló – Lukács György erkölcsi szempontból leginkább kifogásolható tettének relativizálása is (*A „tizedeltet” Lukács György. Egy politikai folklor-szűzsé történeti háttéréhez*). Köztudott, hogy Lukács egy általa gyakran emlegetett (bár szubtilis gondolkodói személyiségéhez a legkevésbé sem illő) jelmondat jegyében – „vállalni kell a terrort, amit utálunk” – részt vett a Vörös Hadsereg egyik, megfutamodó alakulata elleni kíméletlen leszámolásban. Ha arra gondolunk, hogy a filozófus évtizedekkel később (igaz, a legcsekélyebb megbánást sem tanúsítva) két, írásban rögzített nyilatkozatában is megerősítette a történetek valódiságát, kijelenthetjük: Lengyel András a cselekvő Lukácsot nemcsak kritikusa, hanem emlékező önmaga ellen is igyekszik megvédeni. Logikusnak tűnő, meggyőzőnek mégsem nevezhető filológiai és jogi érvekkel próbálja bizonyítani: a filozófust nem vagy csak nagyon kis mértékben indokolt pellengérré állítani az eset kapcsán. Majd odáig fokozza átértékelő hevületét, hogy nyíltan kifejezésre juttatja: legszívesebben a Lukácsot „stigmatizálókat” ültetné a vádlottak padjára, jöllehet – és ez már a recenzio szerzőjének véleménye – a fehérterror hívei mellett nagyobb számban lehetnek e „stigmatizálók” között olyanok is, akik mindenfajta fizikai erőszak alkalmazását elítélik, különösen egy magas szintű ítélőképeséggel rendelkező modern kori „írástudó” részéről. (Csak zárójelben jegyzem meg: sajnálatos, hogy a szóban forgó tanulmány egyáltalán bekerülhetett a kötetbe.)

De ezen a ponton meg kell állni, mert a jelen írás szűk terjedelmi keretei között méltánytalan lenne túlhangsúlyozni a könyv negatívumait. Zárásként inkább azt kell kiemelni: a fel-

sorolt – és talán még tovább szaporítható – kisebb-nagyobb ellentmondások nem homályosíthatják el a kötet nagyszámú és nehezen elvitatható erőnyeit. Ha a közeljövőben nem köszönt be a humán tudományosság vaskora, okkal feltételezhető: Lengyel András meglátásai inspiráló hatást gyakorolnak majd – többek között – a nehézkesen előrehaladó Ignotus-kutatásra, illetve – azzal szoros egységben – elősegít(het)ik A Hét és a Nyugat közötti sajtó- és eszmetörténeti összefüggések feltárását is. (Ismeretes, hogy Ignotus Hugó mindkét folyóiratnak és szellemi műhelynek meghatározó személyisége volt.) Friss impulzusokat ad(hat)nak azoknak az – egyelőre még képlékeny – irodalomtörténeti törekvéseknek, amelyek a Tömörkény-oeuvre pozitív újraértékelésére irányulnak (és amelyekre égető szükség van, hiszen a neves szegedi író életműve – ha nem is helyi, de országos viszonylatban – a kánon peremére sodródott az utóbbi évtizedekben). Biztos filológiai támaszt nyújthatnak a pszichoanalitikus iskola – hagyományosan Ferenczi Sándor nevével fémjelzett – korai magyarországi recepciójával kapcsolatos közhelyek művelődés- és tudománytörténeti alapú revíziójához – és így tovább.

Aligha vitatható, hogy az *Irodalom és modernizáció...* mögött példaértékű tudományos teljesítmény áll, amelynek volumene még akkor is csodálkozásra késztet, ha tudjuk: a szerző hosszabb idő óta nem egyedül, hanem filológus munkatársak bevonásával végzi el empirikus kutatásai jelentős részét. A kötetet az utóbbi évek legizgalmasabb, legsokszínűbb magyar irodalom-, eszme- és mentalitástörténeti tárgyú munkái között kell számon tartani. Éppen ezért sajnálatos, hogy olvashatóságát („fogyaszthatóságát”) technikai értelemben egy alapvető tipográfiai hiba – a betűk apró mérete s a szövegvégéből fakadó túlzásúfoltsága – jelentősen korlátozza.

MAGYAR PAVILON